

УДК 940.55(477)

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В 60-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

С. С. Падалка

Стаття являє собою історичне дослідження актуальної теми, оскільки соціальний розвиток українського села в усі часи визначав розвиток України загалом.

Стаття представляє собою історичське дослідження актуальної теми, поскільки соціальне розвиток українського села во все времена определяло развитие Украины в общем.

Радянська держава з неймовірною заповзятістю й енергією використовувала могутній ідеологічний арсенал і намагалась формувати суспільну думку про свою соціальну політику як єдино правильну і спрямовану на задоволення зростаючих запитів населення. Проте реальність була іншою. Дана сфера соціальних відносин у суспільстві виявилась найбільш відсталою, їй не приділяли належної уваги.

Особливо в критичному стані знаходилася соціальна сфера села. Її інфраструктура значно відставала від міської і тим більше від сільської поселенської мережі в сусідніх європейських країнах.

Села з неймовірною швидкістю "старіли", більшість їх втрачала зовнішню привабливість і ошатність. Гальмувалось житлове будівництво, злидненними залишались житлово-побутові умови. Вольовий поділ сіл на перспективні і неперспективні спричиняв виживання одних і прирікав на приривиджене зникнення з географічної карти інших. Неймовірної гостроти набрали нерозв'язані, відповідно до потреб населення, проблеми електрифікації, водопостачання й особливо газифікації та бездоріжжя. Надто скромними залишались для сільських трудівників послуги підприємств побутової і громадської харчування, торгівлі, закладів охорони здоров'я, дошкільних установ тощо.

Звичайно, певні зрушення в соціальній сфері села відбувалися, але вони були незначними й істотно відставали від потреб життя сільського населення.

За досліджуваній період (1965—1970 рр.) 64,2% житлового фонду в селах України зводилось за кошти індивідуальних забудовників, 29% — державою і житловими кооперативами і тільки 6,7% — колгоспами.

За цей час було споруджено 31717 тис. м² житла. Проте темпи будівництва з 1967—1968 рр. почали сповільнюватись. У 1970 р. житла було введено на 28% менше, ніж у 1966 [4]. Це спричинялось, головним чином, тим, що сільські трудівники не мали реальних матеріальних можливостей поліпшувати свої житлові умови. Відсутність у селах потужних будівельних організацій, висока вартість будматеріалів, великі транспортні витрати стримували бажання селян вести будівництво.

Зводити житло для своїх трудівників могли лише економічно сильні господарства. Виробнича база Українського міжколгоспного об'єднання з будівництва у 1969 р. налічувала лише 611 цегляних заводів, 37 заводів і 427 полігонів з виробництва збірного залізобетону, 446 кар'єрів і щебеневих підприємств [8]. До того ж вони, як правило, були малопотужні.

Нерідко районні керівні органи так захоплювались благоустроєм районних центрів, що змушували колгоспи і радгоспи будувати в них об'єкти інфраструктури. Так, у 1967 р. Тальнівський райвиконком на Черкащині рекомендував колгоспам зробити внесок на будівництво райлікарні в сумі 307 тис. крб. Районне начальство у Новотроїцьку на Херсонщині примусило колгосп "Перемога" спорудити в райцентрі універмаг [21]. Це відривало господарства від будівництва аналогічних об'єктів безпосередньо в селах.

Житлом трудівників села була звичайна сільська хата, яка дуже повільно змінювала свій зовнішній вигляд; її архітектура була аскетично скромною. Будівництво житла велось на старій забудовній основі, якомога дешевше і простіше. Обстеження у 1965 р. 5623 жител колгоспників у різних регіонах України виявило, що 38% з них були дерев'яними, 36% — саманними, 15% — збірно-щитовими та каркасно-засипними і лише 9% цегляними та кам'яними; 2% будувались із змішаних матеріалів. Близько 48% жител були криті солом'яною та очеретом, 31% черепицею і шифером, 17% залізною крівлею, 3% дерев'яними матеріалами і руберойдом [27].

Незначною була кількість жител, обладнаних під парове опалення. Піч залишалась основним джерелом тепла, у ній варили їжу, на ній спали. Багато помешкань не мали навіть дощаної підлоги, а лише ущільнену земляну або глиняну долівку. В такому житлі було сиро і холодно. На опалення використовувалось багато дров і твердого палива. У житлових

приміщеннях були відсутні різні побутові зручності: ванні кімнати, туалети тощо. Вони виносились за межі хат, були мало пристосованими та незручними.

Близькими до умов життя колгоспників були житлові умови і працівників радгоспів. Ця категорія сільських трудівників навіть гостріше відчувала проблему забезпеченості житлом, оскільки його в радгоспах будували дуже мало. У 1965 р. лише 67% сімей робітників були забезпечені квартирою чи будинком [27]. У 1968 р. 12260 працівників радгоспів стояли в черзі на одержання місць у гуртожитках [20]. Низькоякісним було і саме житло: 97,9% його мало пічне опалення, 2,1% водопровід, лише 1% газ, 1% ванну і душ [27].

У досліджуваній період у селі започатковується практика будівництва багатоповерхового житла, яке, на думку "великих московських" архітекторів, було дешевшим. Проте незабаром стало зрозуміло, що проживання в таких будинках відривало селян від землі, скорочувало виробництво продукції у власних господарствах, стимулювало міграцію сільськогосподарського населення в місто.

Замість наполегливої і послідовної роботи з впорядкування сіл проводиться кампанія по створенню показово-експериментальних сіл. У 1969 р. будувалось 14 таких сіл в 12 областях України [16]. Державні кошти спрямовувались на зведення житлових споруд, закладів інфраструктури, тоді як будівництво у так званих неперспективних селах припинялось, вони були приречені на ліквідацію.

Будівництво в більшості сіл здійснювалось нерідко без добре продуманих будівельних планів. Так, у 1966 р. з 10200 перспективних сіл їх мали тільки 1146 сіл (11%) [9]. Забудова здійснювалась безсистемно, некомпактно, не враховувались умови виробництва, національні особливості населення, оточуючий ландшафт. Загальний вигляд сіл мало змінювався й особливою привабливістю не відзначався.

Водночас в Україні були і добрі зразки організації житлового будівництва в сільській місцевості. Найкраще розв'язувались ці проблеми на Закарпатті, де житло споруджувалось з особливим художнім смаком, із застосуванням оригінальних архітектурних рішень. Фактично жодний із споруджуваних будинків не повторював діючих, кожне село мало індивідуальну художню виразність. Проте цей добрий досвід не поширювався на інші області, особливо середньої смуги та південного регіону країни.

У досліджуваній період були здійснені заходи щодо розширення електрифікації сіл і садиб трудівників села. Якщо в 1965 р. електроенергією користувались 68% сільських дворів, то у 1970 р. уже 96% [4]. У 1970 р. залишались невідключеними до постійних джерел енергії 11100 сіл (4%), 342 тис. будинків [22]. Темпи електрифікації сіл були нерівномірними. Зокрема, у 1970 р. не були електрифікованими 48 тис. (14%) сільських помешкань на Вінничині, 40 тис. (10%) — на Чернігівщині, 39 тис. (11%) — на Івано-Франківщині, 34 тис. (10%) — на Хмельниччині, 27 тис. (8%) — на Сумщині [22]. Це означає, що газова лампа в багатьох сільських хатах залишалась єдиним джерелом освітлення і значна частина трудівників не мала змоги користуватись побутовими електроприладами, холодильниками і т.д.

Незважаючи на те, що Україну пересікали багато газових магістралей, цей вигідний вид палива в села проникав надто повільно. У 1965 р. лише 115 сіл (0,3%) було газифіковано шляхом підключення до газових мереж [11]. Основним видом газифікації було застосування балонів із зрідженим газом для плит. Причому це здійснювалось, головним чином, у степових регіонах. У 1968 р. газовими плитами користувались 300 тис. сільських хат [6].

Газифікація житла природним газом практично не проводилась. Держава щедро транспортувала його за кордон, продовжувала погашати борги за імпортовані сільськогосподарські продукти.

Надто гострою в селах була проблема палива. Існували труднощі із завезенням вугілля і брикету, особливо там, де господарства не здійснювали це у централізованому порядку. Заготівля дров велась мешканцями села, як правило, самостійно, тому вимагала значних фізичних зусиль і затрат часу.

Організовано забезпечувались паливом лише вчителі сільських шкіл, медичні працівники тощо. Ця робота здійснювалась сільськими та селищними Радами, але не завжди вчасно.

Мало приділялось уваги і водопостачанню. Централізованим способом постачалась вода, як правило, лише в зразково-показових селах. У 1970 р. тільки 1,3% сіл мали водогін [3]. На державному рівні практично жодного разу не ставилось питання про розв'язання цієї важливої проблеми. Для 96% сільських садиб єдиним джерелом водопостачання був колодязь, 2% дворів користувались водопровідною колонкою, 1% водою з річок і озер [27]. Причому колодязі будувались без врахування санітарно-гігієнічних вимог, на розсуд господаря. За даними Міністерства охорони здоров'я, кожна десята проба питної води не відповідає вимогам стандарту за бактеріологічними та іншими показниками. Забезпеченість сільського населення якісною водою у Вінницькій, Закарпатській, Хмельницькій, Рівненській,

Чернігівській області знаходилося на рівні 5—10% до потреби [1]. Це спричиняло навіть появу інфекційних захворювань сільських жителів.

Значна частина трудівників села не задовольняла свої потреби у послугах зв'язку. У 1970 р. 68% сіл не мали стаціонарних відділень зв'язку [4]. Жителі таких сіл змушені були добиратись за десятки кілометрів до ближнього відділення чи в райцентри, щоб відправити посылку, грошовий переказ або телеграму. Звичним явищем було невчасне одержання листів, телеграм, газет і журналів.

Повільно вирішувалось питання телефонізації села. У 1970 р. в сільській місцевості було 210 тис. телефонних апаратів, тобто в середньому на одне село припадало тільки п'ять—сім телефонів [4]. Лише 1% сільських сімей мали в своєму користуванні телефони. Не мали телефонного зв'язку більшість дитячих садків і ясел, шкіл, торговельних і побутових підприємств, культурно-освітніх і лікувально-профілактичних закладів. Окрім того, якість сільського телефонного зв'язку була дуже низькою, майже зовсім був відсутній автоматичний телефонний зв'язок.

Наприкінці досліджуваного періоду в основному була завершена радіофікація сіл. У 1970 р. тут працювало 4970 тис. радіоточок [4]. Проте радіо через незначну потужність радіоліній і радіовузлів залишалось одноканальним, у той час як жителі міст уже користувались триканальними радіоточками. У багатьох районах не було місцевого радіомовлення, а безпосередньо в господарствах воно було великою рідкістю.

Порівняно з жителями міст значно менше сільського населення було охоплено телебаченням. У 1970 р. сільські трудівники мали в своєму користуванні 2419 тис. телевізорів. Це означає, що в середньому один телевізор припадав на 8—10 чоловік. Він був тільки в кожній п'ятій—шостій сім'ї [4]. Функціонувало одно- і двопрограмне телебачення. Зображення було тільки чорно-білим. Складною проблемою було охоплення телебаченням віддалених сіл, особливо гірських сіл Івано-Франківщини, Львівщини тощо.

Село потерпало від бездоріжжя. У 1970 р. лише 35% доріг загального користування мали тверде покриття. На 100 км² було лише 14 км таких доріг, в той час як, наприклад, у Бельгії і Голландії — 251, Франції — 152, Англії — 142 км [19]. Лише 27—30% сільських шляхів від загальної їх кількості мали тверду основу. Більшість сіл не були сполучені з районними центрами, не мали виходу до автомагістралей. У період значних опадів це унеможливило автобусне сполучення, перевезення різних вантажів тощо.

Села не мали регулярного автобусного сполучення з районними центрами. Часто автобус приїздив у село один — два рази на день, що викликало значні незручності. А в період бездоріжжя автобусні рейси відміняли зовсім. Особливо гостро відчували бездоріжжя господарства. Так, наприклад, 60% колгоспів Кіровоградщини не мали виходу до автомагістралей, а деякі господарства (Петрівського району) змушені були через бездоріжжя добиратись до райцентру аж через сусідню Дніпропетровську область, додатково долаючи сотні кілометрів [2].

Колгоспи і радгоспи не мали змоги вчасно вивозити сільськогосподарську продукцію.. Працюючи в екстремальних умовах, доводилось брати автомашини на буксир і витратити при цьому тисячі тонн пального. За неповними підрахунками, господарства України щорічно через бездоріжжя додатково витрачали 6—7 млн. крб.

Будівництво шляхів велось надто повільно. У 1969 р. половина районів України не мали шляхобудівних міжколгоспних організацій, а більшість існуючих були неуккомплектовані необхідною технікою і спеціалістами. Дороги будувалися головним чином вручну виходячи із завезених матеріалів, що було дорого і позначалося на якості робіт. Ще повільніше будувались внутрісільські дороги з твердим покриттям. Від центральних садіб до бригадних сіл, тваринницьких ферм, машинно-тракторних станів, як правило, таких доріг не було. Грунтові ж дороги придатні були для нормальної експлуатації тільки при сухій погоді.

Не задовольняла належним чином запитів сільських трудівників у товарах державна і кооперативна торгівля. У 1970 р. в селах України функціонувало 56991 магазин і 11157 торгових палаток [5]. У середньому на одне село припадало один—два магазини, які реалізовували, в основному, продовольчі та промислово-господарські товари. Розміщувались магазини здебільшого в непристосованих і неспеціалізованих приміщеннях, оскільки їх будівництво велось силами господарств надто повільними темпами. Наприклад, у селах Вінниччини було 579 магазинів, з яких 496 містились в орендованих приміщеннях, у тому числі 83 — в аварійних [33]. Через відсутність приміщень іноді в одному магазині торгували і промисловими, і продуктовими товарами, що суперечило санітарно-гігієнічним нормам.

Досить бідним був асортимент товарів у сільських магазинах, особливо культурно-побутового і господарського призначення. Наприклад, у 1970 р. в середньому на одне село було продано: годинників — 67, телевізорів — 16, фотоапаратів — 1,4, швейних машин — 2,5, холодильників — 4,3, пральних машин — 10, пылесосів — 1,2, велосипедів і мопедів — 17 [5].

Такі обставини змушували жителів сіл їхати до міста по товари. Визначено, що 40% непродовольчих товарів жителі сіл купували в міських магазинах.

Газета "Сільські вісті" від 1 лютого 1967 р. вмістила матеріал "Покупець прийшов у сільмаг", де йшлося про те, що селяни Рівненщини нарікали на незадовільну організацію торгівлі в селі і бідний асортимент товарів, скаржилися, що в магазинах не можна купити навіть солі [7].

Система громадського харчування також не задовольняла потреб сільських трудівників. Функціонували підприємства державних і кооперативних організацій. Найпоширенішими були чайні, закусочні, буфети, їдальні. За досліджувані роки їх кількість зросла на 3130, у 1970 р. нараховувалось 15771, тобто вони існували в 50% сіл України [4]. Причому більшість цих закладів знаходилась на центральних садибах господарств, збудована власними силами. Підприємства громадського харчування містилися, головню, у непристосованих приміщеннях; був бідним асортимент товарів, в основному відпускались спиртні напої. Небагато було колгоспних і радгоспних їдалень. Вони працювали лише у 8% колгоспів і 48% радгоспів. Причому були переважно сезонними, створювались у відповідальний період сільгоспробіт. Наприклад, постійно діючих їдалень було лише дев'ять у колгоспах Чернігівщини і вісім у господарствах Волині [31].

Серйозною проблемою для села був невлаштований побут населення. Мережа побутових закладів розвивалась надто повільно. В 1970 р. їх нараховувалось лише 17910. Тобто 13770 (43%) сільських населених пунктів таких закладів не мали зовсім [4]. Наприклад, жителі 1583 сіл Чернігівщини в 1968 р. побутові послуги одержували таким чином: 641 (40%) — від пересувних приймальних пунктів і автомайстерень, 606 (37%) — від власних майстерень, 121 (8%) — від райпобуткомбінатів. З них 117 (7%) мали стаціонарні приймальні пункти, а 98 (6%) сіл не обслуговувались взагалі [34].

Існуюча система побутового обслуговування мала обмежену можливість надання послуг. У сільських дрібних майстернях домінувала ручна праця, що зумовлювало тривалі терміни виконання замовлень, високу собівартість і низьку якість робіт. Малоефективною була і діяльність стаціонарних та пересувних приймальних пунктів, автомайстерень, які створювались при райпобуткомбінатах; їх візити на село були нерегулярними, виконання замовлень надто тривалим і до того ж дорогим.

За принципом самозабезпечення будівництво підприємств побутового обслуговування здійснювали, головним чином, громадські господарства, що не мали достатніх матеріальних ресурсів, коштів. З року в рік їхні плани з будівництва не виконувались. Наприклад, у 1966, 1967, 1968 рр. було заплановано збудувати в селах України, відповідно, 7, 19, 28 банно-працьких комбінатів і 95, 137, 197 перукарень; фактично споруджено, відповідно, лише 4, 17, 14 та 38, 75, 26 [18]. У 1968—1969 рр. колгоспи не виконали і планів з будівництва лазень. Із запланованих 93 комбінатів, павільйонів і майстерень в 1968 р. збудовано лише 40. А радгоспи Запорізької, Львівської, Полтавської, Харківської, Херсонської областей не спорудили в 1968 р. жодного підприємства побутового обслуговування [18].

Наприкінці 60-х рр. ситуація складалась так, що одна перукарня працювала в середньому на 15 сіл, один підрозділ з ремонту і будівництва житла — на 89 сіл, один прокатний пункт — на 146 сіл. У 1969 р. в селах працювало лише 10 пралень і 99 лазень (їх мали тільки 0,3% сіл) [28].

У 1970 р. в Чернігівській, Волинській, Вінницькій, Сумській і Житомирській областях 50—60% сільських населених пунктів не мали жодного закладу побутового обслуговування [28].

У 1966 р. середній житель села України одержував послуг на 2 крб. 46 коп., у той час як у місті — на 12 крб. 28 коп. А в таких областях, як Вінницька, Івано-Франківська, Хмельницька цей показник дорівнював лише 1 крб. 07 коп. [14]. Наміри за досліджуваний період скоротити цей розрив в 2,5 рази і довести до 6 крб. 10 коп. залишились нематеріалізованими. У даному випадку такого роду тенденція віддзеркалювала загальне становище.

Характерно, що трудівники сіл одержували в сім разів менше різних побутових послуг, ніж жителі міст. Якщо побутові підприємства в містах надавали населенню більше ніж 200 видів послуг, то в селах — лише 2—3. Послуги сільських побутових закладів зводились до індивідуального пошиття та ремонту одягу і взуття. Жителі села не отримували таких послуг, як хімчистка та фарбування одягу, ремонт трикотажних і галантерейних виробів, ремонт телерадіоапаратури. Наприклад, у селах Харківщини не було жодної такої майстерні [19].

У 1965 р. зроблена спроба створити на селі комунальну службу. Колгоспи Черкащини виступили ініціаторами в цьому питанні. Вже в 1966 р. комунгоспи діяли в 338 селах області. Вони вирішували питання щодо створення побутової електромережі, газобалонного господарства, лазень, водопостачання, благоустрою; діяли ремонтно-будівельні бригади. За 1967 р. трудівники сіл Черкащини отримали послуг на суму 5,7 млн. крб. Встановлено 3 тис.

газобалонних установок, збудовано 47,2 км парканів, 41,2 км тротуарів, відремонтовано 2345 будинків колгоспників, багато колодязів, погребів тощо [17].

Цей позитивний досвід владними органами був рекомендований для впровадження в інших регіонах України. Такі комунгоспи були створені в Дніпропетровській, Луганській, Полтавській і Хмельницькій областях. Проте в наступні роки питання їх розвитку з порядку денного зникало.

Держава, продекларувавши свої цілі в галузі розвитку фізкультури і спорту, нічого не зробила для створення необхідних умов у справі їх розвою на селі. Відповідальність за це була покладена на колгоспи і радгоспи. Зокрема, за 1965—1970 рр. у два рази збільшилась кількість стадіонів і спортивних майданчиків, при сільських великих клубах відкрито 287 спортивних залів. У питанні розпис колгоспів і радгоспів вводиться посада інструктора з фізкультури і спорту [23].

Проте ці заходи не сприяли поліпшенню стану фізкультурно-спортивної роботи. У 1970 р. лише 7,3% колгоспів мали стадіони і спортивні майданчики. Спортивних залів у більшості сіл не було, не вистачало спортивних інвентарів [23]. Приналежність до фізкультурного руху визначалась лише членством у спортивних товариствах і сплатою членських внесків. У результаті кожний четвертий колгоспник вважався фізкультурником.

Молодь села не мала змоги займатись у спортивних секціях, клубах і спортшколах, мала обмежений вихід у великий спорт. Тому серед трудівників села було лише 8 майстрів і 26 кандидатів у майстри спорту, 180 тис. спортсменів-розрядників [23]. Низьким був рівень фізичної підготовки школярів. Наприклад, на перших республіканських змаганнях сільських школярів з багатоборства в 1970 р. лише 1/4 їх учасників виконали нормативи ГПО [35].

Трудівники села постійно відчували недостатній рівень медичного обслуговування, а сільське господарство функціонувало фактично без врахування необхідності задоволення потреб трудівників у здорових умовах праці, побуту та відпочинку. Тут у 1970 р. нараховувалось лише дві тисячі дільничних лікарень, 18 тис. фельдшерсько-акушерських пунктів, 6257 колгоспних родильних будинків [23]. Будівництво медичних закладів велось надто повільно. За 1966—1970 рр. колгоспи спорудили 13242 (85%) закладів охорони здоров'я. До того ж вони зводились на території центральних садиб, економічно сильнішими господарствами [4]. В цілому на селі простежується тенденція до зменшення лікарняних закладів. Більше десяти тисяч сільських населених пунктів їх взагалі не мали. Діючі медичні заклади мали слабку технічну оснащеність, обмежену можливість у наданні допомоги хворим. Так, тільки у 83% закладів функціонували клініко-діагностичні лабораторії, у 61,2% — фізіотерапевтичні кабінети, у 47,9% — рентгенкабінети, у 6,7% — кабінети кардіографії, у 2,3% — кабінети переливання крові [12].

У сільській місцевості працювало тільки 2232 зуболікувальних відділення і кабінети [26]. Сільські заклади охорони здоров'я не могли забезпечити необхідного рівня допомоги, а тому вирішальна роль у цьому покладалась на віддалену іноді на десятки кілометрів районну лікарню. В досліджувані роки сільських жителів обслуговувало 394 централізованих і 195 номерних лікарень [12].

Жителі сіл гірше, ніж мешканці міст, забезпечувались ліками. У 1966 р. одна сільська аптека обслуговувала в середньому 10,2 тис. жителів, тобто фактично мешканців п'яти сіл, що позбавляло можливості вчасно отримувати необхідні ліки [10].

Сільські лікувальні заклади були неуккомплектовані медичним персоналом. Тут у 1966 р. працював 6821 лікар, або 7,8% до загального їх числа в Україні [12]. Один сільський лікар обслуговував 5—6 сіл. Співвідношення одного лікаря до середнього медперсоналу в селі і місті становило, відповідно, 10 і 3 [12]. Забезпеченість лікарями 10 тисяч жителів села в середньому становила 2,8, тоді як в містах — 36,2 [10]. Не вистачало медпрацівників і середньої ланки, близько 13% фахівців цього рівня не мали спеціальної вищої освіти [12].

Незадовільні соціально-побутові умови в селі спричиняли велику плінність медичних кадрів. Лише в 1965 р. села Полтавської області залишило 152 медпрацівники, Сумської — 148, Хмельницької — 132, Тернопільської — 132 [30]. Така тенденція спостерігається і в наступні роки.

Багато медичних закладів знаходилося у непристосованих приміщеннях: не було централізованого опалення, водопостачання, каналізації. Низьким був рівень забезпеченості сільського населення лікарняними ліжками. В 1966 р. на 10 тис. сільських мешканців їх припадало лише 83, тоді як середній показник по Україні становив 94 [4, 15]. Стаціонарне лікування проводилось у переважаних лікарнях, траплялися випадки скорочення термінів перебування в них хворих, що негативно позначалось на ефективності надання медичної допомоги.

Існуюча мережа лікарняних закладів не забезпечувала ефективної охорони здоров'я матері і дитини. У колгоспних пологових будинках та фельдшерсько-акушерських пунктах не

було належного обладнання, по суті не було змоги надавати первинну медичну допомогу вагітним жінкам, стежити за перебігом вагітності і розвитком немовляти. Лише 130 фельдшерсько-акушерських пункти мали свій ліжковий фонд [25]. Високим залишався рівень дитячої смертності. У 1965 р. на 1000 новонароджених в областях України він коливався в межах 15—28 дітей [10].

Неефективною була і профілактика захворювань. Серед сільських трудівників спостерігався високий ріст профзахворювань. Серед сільських доярок і механізаторів стрімко зростала чисельність захворювань периферійно-нервової системи, особливо нервово-м'язового апарату.

У досліджуваний період в економічно міцних колгоспах і радгоспах на фермах функціонували профілакторії. У 1966 р. їх нараховувалось близько двох тисяч [32]. Проте вони були недостатньо обладнані медичною апаратурою, розміщувались у непристосованих приміщеннях, що робило медичну допомогу обмеженою. Поступово їх чисельність зменшилась.

Недостатньо здійснювалась організація оздоровлення сільських трудівників: мало хто з них відпочивав у колгоспних санаторіях, профспілкових здравницях тощо. У 1968 р. лише 22 тис. колгоспників одержали профспілкові путівки у названі заклади, тобто в середньому один з 280 працездатних колгоспників [29]. Те ж саме можна сказати і про такі форми оздоровлення, як різні види туризму, походи тощо.

Слабо розвинутою залишалась у селах мережа дошкільних дитячих закладів. Вони функціонували тільки в кожному шостому населеному пункті. Лише 26% колгоспів мали постійно діючі ясла-садки. А в господарствах Чернігівської області їх було лише 20, Чернівецької — 18, Волинської — 12, Закарпатської — 2 тощо [24]. Існувала практика організації тимчасових дитячих садків і ясел на час проведення відповідальних сільськогосподарських робіт. Проте їх функціональна роль зводилась лише до догляду за дітьми. В них не велась необхідна дошкільна підготовка дітей.

У дошкільних закладах навчання і виховання забезпечували спеціалісти з низькою освітньою підготовкою. У 1970 р. серед 317498 завідуючих і вихователів дитячих ясел і садків було лише 103 (0,4%) з вищою освітою, 129 (1,7%) — після закінчення учительських інститутів, 1513 (20,2%) мали середню педагогічну освіту, 3072 (41%) — середню непедагогічну, 2681 (35,7%) не мали навіть середньої освіти. Лише 23,3% названих спеціалістів мали педагогічну освіту [24]. Керівники господарств часто через проблеми із забезпеченням житлом не запрошували молодих спеціалістів-педагогів і призначали на ці посади без погоджень з відділами народної освіти людей не підготовлених.

Таким чином, нерозвиненість соціальної інфраструктури села позбавляла сільських трудівників гідних умов життя. Як бачимо, вони знаходились на найнижчій сходинці суспільного процесу.

1. Гончарук Ю. Програма водопостачання сільського населення // Матеріали наук. конф. "Відродження українського села". К., 1992. С.121—122.
2. Гресь І. Скільки коштує бездоріжжя // Сільські вісті, 1966, 15 квітня.
3. Економіка Радянської України, 1988, №10. С.50.
4. Народне господарство Української РСР у 1970 році. К., 1971.
5. Народне господарство Української РСР у 1981 році. К., 1982.
6. Радянська Україна, 1968, 4 грудня.
7. Сільські вісті, 1967, 01 лютого.
8. Сільські вісті, 1969, 19 березня.
9. Стенографічний звіт дев'ятої сесії Верховної Ради УРСР шостого скликання. К., 1966.
10. ЦДАВО Укр., ф.1, оп.20, спр.896, арк. 17, 19, 20.
11. ЦДАВО Укр., ф. 2, оп.13, спр.71, арк.95.
12. ЦДАВО Укр., ф. 2, оп.13, спр.762, арк. 117, 119.
13. ЦДАВО Укр., ф. 2, оп.13, спр.814, арк. 91.
14. ЦДАВО Укр., ф. 2, оп.13, спр.923, арк. 118, 119.
15. ЦДАВО Укр., ф. 2, оп.13, спр.929, арк. 217.
16. ЦДАВО Укр., ф. 2, оп.13, спр.2820, арк. 164.
17. ЦДАВО Укр., ф. 2, оп.13, спр.3575, арк. 42—47.
18. ЦДАВО Укр., ф. 2, оп.13, спр.4070, арк. 36, 52, 63.
19. ЦДАВО Укр., ф. 2, оп.13, спр.4816, арк. 25.
20. ЦДАВО Укр., ф. 27, оп.22, спр.1099, арк. 6.
21. ЦДАВО Укр., ф. 27, оп.22, спр.1493, арк. 6061.
22. ЦДАВО Укр., ф. 27, оп.22, спр.2196, арк. 104.
23. ЦДАВО Укр., ф. 27, оп.22, спр.23117, арк. 17, 80.
24. ЦДАВО Укр., ф.166, оп.15, спр.7602, арк. 1, 3.
25. ЦДАВО Укр., ф.342, оп.16, спр.1297, арк. 2.
26. ЦДАВО Укр., ф.342, оп.16, спр.2055, арк. 9.
27. ЦДАВО Укр., ф. 582, оп.24, спр.1118, арк. 3, 4, 20.
28. ЦДАВО Укр., ф. 2605, оп.4, спр.757, арк. 8—20.
29. ЦДАВО Укр., ф.2605, оп.8, спр.788, арк. 29.
30. ЦДАВО Укр., ф.2605, оп.8, спр.4453, арк. 34.
31. ЦДАВО Укр., ф.2605, оп.8, спр.5099, арк. 22.
32. ЦДАВО Укр., ф.2605, оп.8, спр.5533, арк. 3.
33. ЦДАВО Укр., ф. 2605, оп.8, спр.5590, арк. 44.
34. ЦДАВО Укр., ф. 2605, оп.8, спр.5941, арк. 42.
35. ЦДАВО Укр., ф. 5090, оп.3, спр.141, арк. 26.